

AZ EZERÉVES OROSZ KERESZTÉNYSÉG

Hrisztiansztvo i Rusz (Szbornyik sztatyej)

Moszkva–Nauka 1988.

1988-ban a moszkvai Tudományos Akadémia gondozásában a „Nauka” kiadó új könyvet jelentetett meg a fenti címmel. A kötet hét tanulmányt foglal magában, amelyek áttekintik az orosz nép és az egyház viszonyának, illetve a pravoszláviának az orosz történelemben betöltött szerepének alakulását.

A művet B. Ribakov munkája – „Az orosz történelem kezdeti évszázadai” – vezeti be, melyben a szerző kiemeli, hogy a kereszténység már a 860-as években kezdett terjedni bizánci közvetítéssel a keleti szláv területeken, de jelentősebb hatása csak a X. század közepétől mutatható ki. Két példát is említ bizonyítékkul: egy 944. évi orosz–bizánci egyezményben orosz részről már nem csak Perunra, hanem a keresztény istenre is felesküdték; a kijevi Szent Ilja templomot székesegyháznak nevezték, ami több más kisebb templom létezését is feltételezte.

A fejedelmek közül elsőként Olga tért át a keresztény hitre, és feltételezhetően államvallássá kívánta azt tenni, de a kereszténység felvételével a Kijevi Rusz a bizánci császár vazallusává vált volna. Ribakov arra is utal, hogy a fejedelemtől erősen ingadozott Bizánc és Róma között az egyházszervezés kérdésében.

A tanulmány második felében a szerző Vlagyimir uralkodásának, illetve a keresztény hitre való áttérésnek időszakára tér át, hangsúlyozva, hogy a pogány és keresztény vallás azonos mértékben a világot „irányító” természetfeletti erőkhöz alapul, és a keresztény egyház a hatalom utáni „életről” szóló régi pogány hiedelmeket használta fel. A kétféle hit közti különbség Ribakov szerint nem is vallásos,

hanem főleg ideológiai jellegű, mivel a kereszténység az osztálytársadalomban megjelenő ellentéteket tükrözi. Vlagyimir hódítással alapozta meg az egyházalapítást: elfoglalta a bizánci fennhatóságú Cherszonésszoszt, és ő diktált a császárnak. 988-ban – írja a szerző – a Kijevi Rusz formálisan keresztény állam lett, valójában a pogányság összeolvadt a kereszténységgel. Az orosz emberek nem voltak olyan vallásosak, zárja a tanulmányt, mint azt az egyházi történésírók feltételezték, hanem a középkori kultúrát meghatározó vallásos ideológia akadályozta egy másféle világfelfogás kialakulását.

Sz. Bahrusin tanulmánya – „A Kijevi Rusz megkeresztelkedésének kérdéséhez” – azzal a gondolattal kezdődik, miszerint az egyházszervezet végleges kifermődése Bölcs Jaroszláv idejére, a kijevi érsekség megalapítására tehető. A szerző a továbbiakban a kereszténységnek az orosz államra gyakorolt pozitív hatásait tárgyalja. Elsőként azt emeli ki, hogy a keresztény ideológia és szokások előmozdították a nemzeti társadalom maradványainak felszámolását és a feudalizmus kialakulását. A keresztény hittételek fontos szerepet játszottak továbbá a központi hatalom megszilárdulásában a fejedelmi hatalom isteni eredetének tanításával. És nem utolsósorban – hangsúlyozza Bahrusin – ki kell emelni a bizánci kereszténység hatását az orosz építészeten és kultúrán. Az a nézet, miszerint a pravoszlávia éles határt húzott a Kijevi Rusz és a Nyugat között, a szerző szerint nem helytálló, mert a kereszténység felvételével az orosz állam betagoledott Kelet–Európa katolikus államai (Lengyelország, Csehország, Magyarország) közé, és szoros kapcsolatban állt Franciaországgal és a német császársággal is.

A. Szaharov tanulmánya a pravoszláv egyház helyzetét mutatja be a feudális széttagoltság idején. A XI. század második felére a szerző szerint a feudális rend teljesen megszilárdult, és törvényszerűvé vált az állam politikai feldarabolódása. Ekkorra az orosz egyház a bizánci „görög–pravoszláv” egyház szerve alkotórészévé vált, a század elején alapított novgorodi, csernyigovi és perejaszlavi püspökség mellett a XII. század elejére megjelent a vlagyimiri, polocki és turovski is. A püspökök egyházmegyéjükben nemcsak az egyházi, hanem a világi ügyekben is teljhatalommal rendelkeztek, általában lavíroztak a fejedelmek és részfejedelmek között arra törekedve, hogy saját pozíciójukat megtartsák.

A tatár iga éveiben – folytatja Szaharov – megnőtt az egyház jelentősége, mert ez volt az egyetlen feudális szervezet, amellyel a hódítók és az orosz fejedelemségek is számoltak. A tatárok a szövetség reményében újabb privilégiumokkal – adómentesség, az egyházi tulajdon sérthetetlensége – ruházták fel a klérust. Az egyház is törekedett a hódítókkal való jó viszony fenntartására: 1263-ban Szarajban, az Arany Horda központjában püspökséget alapítottak. A pravoszláv egyház magatartása a történész szerint részben azzal magyarázható, hogy a pápa, kihasználva az orosz állam gyengeségét, kísérletet tett fennhatóságának e területekre való kiterjesztésére.

1325-ben a nagyfejedelmi trónt a moszkvai uralkodó szerezte meg, aki utódaihoz hasonlóan kitartóan törekedett arra, hogy az egyházat a fennhatósága alá rendelje, ami fontos lépést jelentett a centralizáció felé. Ezzel kezdetét vette a világi és egyházi hatalom váltakozó sikerrel zajló vetélkedése, mely I. Péter idején zárult le.

1436-ban – olvashatjuk a tanulmányban – a moszkvai érseki széket a görög származású Izidor foglalta el, akivel Bizáncnak nem titkolt tervei voltak: a török fenyegetettség miatt hajlottak a római katolikus egyházzal kötött unióra, szövetséget és segítséget remélve ezáltal az európai államoktól. Izidor azt a fel-

adatot kapta, hogy az orosz egyházi előljárókat meggyőzze az unió szükséges voltáról. Az orosz egyház azonban elzárkózott a bizánci tervtől és kimondta függetlenségét, elszakadva a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alól.

A XIV–XV. században – összegzi a változásokat Szaharov – a pravoszláv egyház hatalmas vagyonra tett szert és egyben a legjelentősebb földtulajdonossá vált. A papság kicsapongó, pazarló életmódja ellen először Novgorodban alakult meg a sztrigolnyikok eretnek szektája a XIV. század közepén, majd a XV. század elején Pszkovban. Tagjaik elvetették az egyházi dogmákat és hierarchiát.

Az „Egyházi reform és az egyházszakadás” című tanulmány három társszerző – A. Szaharov, A. Zimin, E. Grekulov – közös munkája. A papság XVII. századi helyzetét jellemezve kiemelik, hogy Filaret pátriárka idejében a pravoszláv egyház továbbra is meghatározó gazdasági, politikai és ideológiai erő, sajátos „államot az államban” képviselt. Az 1649. évi törvénykönyvben azonban a városlakók követelésére Alekszej Mihajlovics cár az egyházi kezelésben lévő városnegyedeket, az ún. „fehér szlobodákat” állami hatáskörbe vonta, a klérus hatásköre pedig a továbbiakban csak az egyházi ügyekre terjedt ki. Az uralkodó ugyanakkor szigorúan előírta vásár- és ünnepnapokon az istentiszteletek látogatását a hívők számára.

A lakosság körében egyre növekvő egyház-ellenes hangulat megosztotta a papságot. Egy jelentős reformcsoport az egyházi szokások megújítására törekedett a szertartáskönyveknek a görög példák szerinti átjavításával. A másik – a szerzők szerint a reakciós feudális elit érdekeit képviselő – irányzathoz főleg a főpapság csatlakozott, akik a régi orosz hagyományokhoz akartak visszatérni, és elleneztek minden új és idegen elem átvételét az egyház életébe. József pátriárka (1640–52) még elzárkózott mindenféle reformtól, de utóda, Nyikov 1653-ban határozottan hozzáállott az egyházi reformintézkedésekhez. Az újításokat ellenző ún. „óhitűeket” és vezetőjüket, Avvakum

protopópát kizárta az egyházból és a cárral száműzte, ami egyházzsszakadást idézett elő. Nyíkon fokozatosan a hatáskörébe vonta az egyházi vezetők kinevezési jogát, mely korábban a cár privilégiuma volt, és beavatkozott a külpolitikába is. 1666-ban a cár véget vetett a pátriárka tevékenységének, és száműzte őt egy belozerszki kolostorba. A világi és egyházi hatalom közti harc azonban folytatódott, s az előbbi teljes sikerével végződött I. Péter alatt.

A. Dmitrjov „I. Péter és az egyház” címmel írt tanulmányt a kötetbe, melyben nyomon követi a cár azon rendeleteit, melyek az egyháznak az állam alá rendelését célozták. Az uralkodó először kiterjesztette a világi igazságszolgáltatás hatáskörét az egyházi ügyekre is, majd hozzákezdett az egyházi földbirtokok szekularizációjához: a kolostorokat kivonta az egyház fennhatósága alól, és egy állami hivatal, a kolostori prikáz alá rendelte azokat; a kormányzósági reform során az egyházi földek nagy része a kormányzók kezelésébe került. Az egyházi reformok betetőzését – olvashatjuk a tanulmányban – az egyházi főhivatal, a Szent Szinódus létrehozása jelentette, amely közvetlenül a cár és a Szenátus alá tartozott, vezetője világi személy volt. I. Péter megvalósította az orosz uralkodók évszázados törekvését, az államegyház megteremtését.

N. Nyikolszkij „A jobbágysorkorszak államegyháza” című munkája az előző fejezet folytatásának tekinthető. A történet az I. Péter halála utáni „kaotikus” időszakot taglalja, amikor a központi hatalom átmeneti meggyengülését kihasználva a klérus elérte, hogy 1726-ban I. Katalin az egyházi ügyeket ismét a hatáskörükbe adja, 1741-ben pedig Anna Leopoldovna visszaadta a szekularizált egyházi birtokok jelentős részét korábbi tulajdonosainak. Az 1750-es években azonban az érseki és püspöki uradalmakban megsaporodtak a parasztszolgálatok, melyek a szerző szerint ürügyet szolgáltattak a központi hatalom számára egy újbóli, végleges szekularizációhoz. III. Péter 1762-ben nyílt támadást intézett

az egyház ellen: a templomokból eltávolított minden ikont Krisztus és a Szűzanya kivételével; a papság számára elrendelte szakálluk levágását és a polgári öltözet viselését. 1763-ban II. Katalin egy – a Szinódustól független – kollégiumot alapított, melynek hatáskörébe vonta az egyházi birtokok irányítását. 1817-ben megalakult az Egyházügyi és Népművelődésügyi Minisztérium, mely – több más világi hivatal mellett – a Szinódust irányította. A XIX. századra – írja Nyikolszkij – a klérus az uralkodók „hűséges és engedelmes szolgájává és alattvalójává” vált.

N. Gorgijenko „Oroszország megkeresztelkedése és a modern orosz pravoszlávia” című tanulmánya zárja a kötetet. Amíg a feudalizmus töretlenül uralkodott az orosz birodalomban – vélekedik a szerző –, a pravoszlávia mint feudális ideológia megfelelt az uralkodó osztály érdekeinek, a XIX. század végén–XX. század elején azonban a kapitalista tendenciák megjelenése e vallás megújítását, a kialakuló új rendhez való alkalmazkodást feltételezte. Az 1905–7. évi forradalomhoz való viszonyulás megosztotta a papságot: a többségében egyházi előjárókat képviselő ortodox-konzervatív csoport az abszolút monarchia mellé állt, míg a polgári értelmiség által támogatott, a városi papság és az egyházi tanintézetek oktatóinak többségét tömörítő „újító” irányzat a pravoszláviának a polgári ideológiához való közeledését, az egyház számára elsődlegesen a polgárság megnyerését és az önkényuralom istenítésének megszüntetését helyezte előtérbe. Az 1917 augusztusában összegyűlt egyházi zsinaton Tyihon pátriárka egyházi átokkal sújtotta a szovjethatalmat, és szabotálta az egyház és az állam szétválasztásáról szóló dekretumot. A polgárháború után azonban a klérus megértette: ha meg akarja tartani befolyását a hívő lakosságra, akkor alkalmazkodnia kell a megváltozott körülményekhez. Ezzel ismét kezdetét vette a konzervatív és újító irányzat közti vetélkedés, mely az előbbiektől győzelmével végződött. Az orosz pravoszlávia X. évszázada, (azaz a XX.

század) az egyház szellemi és szervezeti hanyatlásának korszaka – írja a szerző, (e véleményét alátámasztandó, röviden felvázolja az egyház jelenlegi helyzetét a Szovjetunióban) s végső következtetése az, hogy az orosz kereszténység története a közeljövőben talán visszavonhatatlanul

véget ér. Úgy tűnik, a könyv megjelenése óta lezajlott események nem igazolják ezt a jóslatot. A modern orosz egyháztörténeti kutatásokra még nagy feladatok várnak.

Varga Beáta